

10.500
600

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI /189

ENDÜLÜS'TEN İSPANYA'YA

ANKARA 1996

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 • Kızılay/ANKARA
Tel: (312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex: 43 433 tdvk tr. • Fax: (312) 417 00 09

Yayın No: 189
Sempozyumlar-Paneller: 10

ISBN 975-389-200-4
96.06.Y.0005.189

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

Endülüs'ün son İslâm devleti olan Benî Ahmer'in son hükümdarı Ebu Abdullah Muhammed (Abdullahü's-Sagır), Kral Ferdinand Katolik ile Kraliçe İzabella karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayınca, son çare olarak, ne yazık ki o sırada birbirleriyle savaşmakta olan Memluk ve Osmanlı devletlerinden yardım istemişti (1486). Bu maksatla İstanbul'a gönderilen elçinin yanında, Endülüs'ün son büyük şairlerinden *Ebu'l-Bekâ Salih b. Şerif*'in "*Endülüs Mersiyesi*" adıyla bilinen, müslümanların İspanya'daki acıklı durumlarının tesirli bir dille anlatıldığı ünlü kaside vardı.

Elçinin anlattıkları ve *Ebu'l-Bekâ*'nın mersiyesi, son derece dindar bir hükümdar olan *Sultan II. Bâyezid*'i derin bir teessüre sevk etmiş olmalıdır. Nitekim *Şehzade Cem* problemine, Memluklülerle devam eden savaşa ve donanmanın yeterince güçlü ve tecrübeli olmamasına rağmen, en azından müslümanlardan bir kısmını katliamdan kurtarmak maksadıyla *Kemal Reis*'i görevlendirdiğini biliyoruz (1488). İspanya sahillerini vurarak binlerce Müslüman'ı ve Yahudi'yi İspanyol zulmünden kurtaran *Kemal Reis*'in bu misyonu, *Kanuni* döneminde de *Barbaros Hayreddin Paşa* tarafından devam ettirilecektir

Klasik Dönem

Büyük devlet olmak ve dünya siyaseti gütmek iddiasındaki Osmanlı Devleti'nin Endülüslü müslümanlarla ilgilenmemesi düşünülemezdi. Fakat Endülüs'ün entellektüel plânda Osmanlı'yı pek alâkadar etmemiş olması dikkat çekicidir. Şüphesiz Endülüs'ün İslâm medeniyetindeki yeri biliniyordu; en azından, Osmanlı irfanının teşekkülünde o kadar önemli bir yeri olan *Muhyiddin İbnu'l-Arabî*'nin memleketi olmak bakımından, Osmanlı münevverlerinin tecessüsünü celbetmiş olmalıdır.

(*) Endülüs'ün konu alındığı, son yıllarda yazılmış iki romamı da sadece isim olarak zikretmek istiyoruz: Zuhuri Danişman "Endülüs'te İslam Cengâverleri" (İstanbul 1966); Ahmet Yılmaz Boyunağa "Endülüs Şahini" (İstanbul 1990).

Öte yandan, Osmanlı münevverleri, o yıllarda, Endülüslü büyük filozof *İbn Rüşd*'ün düşüncesiyle, dolayısıyla Endülüs'te yeşeren din felsefesiyle hesaplaşmakta idiler. *Fatih*'in emriyle *Alaaddin Tusi* ve *Bursalı Hocazade* tarafından yazılan *Tehâfüt*'ler, *İbn Rüşd*'ün fikirlerini cerhetmek gayesini taşıyordu. *Yavuz Sultan Selim* devrinde de, *İbn Kemal*, Hocazade'nin *Tehâfütü'l-Felâstife*'sine bir *Hâşiye* yazmıştı.

Endülüs'ün yıkılış dönemi, Osmanlı irfanının teşekkül etmekte olduğu dönemdir. Hem bu bakımdan, hem de Osmanlı coğrafyasına denizyolu dışında bağlantısının bulunmaması dolayısıyla, Endülüs'ün, klasik edebiyatımızın coğrafyasına girmemiş olmasını tabii karşılayabiliriz. Öyle sanıyoruz ki, eski edebiyatımızda Endülüs, "*Mağrip*" kavramının içinde yer alıyordu. Yine de Osmanlı ediplerinin, en azından medresenin, Endülüslü şairlerden ve eserlerinden genel Arap Edebiyatı içinde haberdar olmamaları düşünülemez. Nitekim "*Mustatraf Tercümesi*"nde, Endülüs Edebiyatına has bir şiir türü olan "*muvaşşah*"lardan söz eden ve Arap Halk Edebiyatındaki *Zecel*'leri bizim halk şairlerinin eserlerine benzeten *Sahhaflar Şeyhizade Es'ad Efendi* (1789-1848) şunları yazar:

"*Müveşşah Endülüs'te şüyu bulduktan sonra âmmе-i ehl-i emsar ıstilahât-ı beldeleriyle müveşşah minvalince irab ve binâyaya bakmıyarak nazımlar düzüp ve nâmına münasebet-i mezkûreye binâen Zecel deyüp anınla agazeye başladılar ki, diyarımızda kahvehaneler ve mesirelerde ekalli dört ve ekseri oniki sebab-i haşfi hâvî mısra'lar ile çarşu ve pazarda cari olan lakırdılar ve galatat üzre bozukcuların düzdükleri ve anınla çalıp çağurdıkları deyiş ve mani ve türküler'i ve şarkı dedikleri anın naziridir ve şarkı, şahkî-i Arabî'den galat olmak gerektir ve bu deyişleri meleke birle bi'l-bedâhe bozukcuların birbiriyle müşâ'areleri dahi olur ki garibedendir".*

Tanzimat

Türk aydınlarının Endülüs'e ve medeniyetine asıl ilgileri *Ziya Paşa* tarafından Türkçe'ye çevrilen "*Endülüs Tarihi*"yle başlar. Mabeyn Müşiri *Edhem Paşa*, Fransızca'dan çevirmeye başladığı bu eserin daha sanatlı bir üslupla Türkçe'ye kazandırılması hususunda, o sırada Mabeyn-i Hümayun beşinci katibi olan *Ziya Paşa*'ya teklifte bulunmuş, böylece *Vitardot*'un "*Endülüs Tarihi*", Türk aydınlarının dikkatini birden o zamana kadar İslâm tarihinin pek bilinmeyen bir safhasına çekmiş, *Muallim Naci* ve *Abdülhak Hâmid* gibi şair ve yazarların konusunu Endülüs tarihinden alan eserler yazmalarına yol açmıştır. "*Endülüs Tarihi*", önce

dört cilt halinde İstanbul'da yayınlanmıştır. Yine *Ziya Paşa* tarafından *Lavalle* ve *Cheruel*'den çevrilen “*Engizisyon Tarihi*” (İstanbul, 1. bs. 1882, 2. bs. 1888) de, Endülüs'le dolaylı olarak ilgilidir.

“*Endülüs Tarihi*”ni okuyan Osmanlı aydınlarının, bir taraftan Endülüs'te kurulan parlak medeniyeti örnek göstererek İslâm'ın ilerlemeyi engelleyen bir din olmadığı konusundaki görüşlerini güçlendirirken, bir taraftan da inkıraz dönemini yaşamakta olan *Osmanlı Devleti*'nin vaziyeti ile Endülüs'ün “*Tevâif-i Mülûk*” dönemi arasında benzerlikler bulularak “ibret” dersleri çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir. Mesela *Mir'at*'in Ramazan 1279 (Şubat 1863) tarihli birinci sayısında, iktisadî meselelerin tartışıldığı “*Esbâb-ı Servet*” başlıklı muhaverede, Kâmil, müslümanların İspanya'ya geçtikten sonra ilim ve kültürde aldıkları büyük mesafeden söz ettikten sonra şöyle devam eder:

“*Ancak bunlar avân-ı ikbâllerinde sû-be-sû sa'bû's-suûd bazı cibâl-i şâmîhaya ilticâ ve dehâlet etmiş olan Hıristiyanlar ahvaline nazar-ı bî-kaydî ile bakmış ve muahharen huzur ve rahat ve ten-perverlik, efkâr-ı umumîyyeye yerleşerek eski gayretleri kalmamış olduğundan ve nihayet devletleri ber-küşte olarak tavâif-i mulûk zuhur etmekle, ümerâ meyânına girmiş olan rekabet ve nifak gittikçe alevlendiğinden bu halden ötede beride müterakkib-i fırsat olan Hıristiyanlar gereği gibi istifade ile bir taraftan reayayı idlâl ve diğer taraftan ümerâ-yı İslâmîyeyi iğfal ederek me-malik-i İslamiyye'ye yürümeğe başladılar (...)*

Akil-Allah bilir ki, bu fıkra bendenize pek aşırı tesir etdi.

Kâmil-Vakıa öyledir. Lakin böyle vakayı-i sâlîfeye teessüf ve te-essürün ne faidesi olur? Asıl bize lazım olan Endülüslülüler ahvâlini der-piş-i nazar-ı intibah etmektir.”

Ziya Paşa, “*Endülüs Tarihi*”ni tercüme etmekle kalmamış, Endülüs Arap Edebiyatıyla da yakından ilgilenmiştir. *Harabat Mukaddimesi*'nin “*Ahvâl-i Şuarâ-yı Arab*” bölümünde beğendiği Endülüslü şairlerin isimlerini de zikreder:

“*Geldi dahi Garb ü Endülüs'den/Çok şâir-i kamil-i mu'anven/Ez-cümle Ebu'l-Velid şair/Hem İbni Beşîr ü İbni Beşâtîr/Bürgüve ve İbni Merc mümtâz/Hem İbni Atıyye-i sühan-sâz/Bû Hayyân bin Leyûn-ı Fâzıl/Hem İbni Hafâce bî-mümâsil/İbni Sukre Reşîkm ve Sâre/Mensûb idiler hep o diyâre/Hem İbni Hatîb dil-nişindir/Ünwânı gibi lisân-ı dîndir/Geldi dahi nice bin sühendan/Ta'dâdına yok mahâl-i imkân”.*

Muallim Naci ise, 1299 (1882) yılında yayınlanan “*Musa bin Ebi'l-Gazan yahut Hamîyyet*” adlı manzum destan denemesinde, Endülüs

Emevileri'nin yıkılış döneminde vatanseverliği ve kahramanlığı ile şöhret kazanan *Musa bin Ebi'l-Gazan*'ın savaşlarını ve şehadetini anlatır. *Recaizade*'nin *Ta'lim-i Edebiyat*'ına da giren şu beyitler, Endülüs'ün yıkılış dönemiyle Osmanlı Devleti'nin son dönemleri arasında benzerlikler kurularak birlik ve beraberliğe dikkat çekiliyor olması bakımından önemlidir:

“İttihad olsa kalb-i milletde/Hiç olur mu zevâl devletde/Mülke âfet şikâk-ı milletdir/Rûh-ı mülk ittifak-ı milletdir/Ayrılan millet ittihadından/Kessün ümidini muradından”.

Namık Kemal'in de Endülüs'le (muhtemelen Endülüs Tarihi'ni okuduktan sonra) ilgilendiğini biliyoruz. *İrfan Paşa'ya Mektup*'ta Endülüs meliklerinden *III. Hakem*'in “Yaşlılar tecrübeleriyle menederler; gençlik, kavmi gençliğine göre düşünür” mealindeki hikemî beytini nakleder. Aynı beyti *Menemenli Tahir*'e yazdığı bir mektupta da zikretmiştir. *Mukaddime-i Celal*'de ise, Endülüs'te tiyatronun mevcudiyetine dair şu cümleleri dikkate değer:

“Hatta Nefhu't-Tabib, Endülüs'de birtakım eğlence yerleri tarif eder ki tarihin ifadesindeki ihtisar ile beraber oralarda tiyatronun vücudunu gösterir. Hayfa ki Arab'ın o parlak medeniyeti Şark'da zelzeleden müdhiş, tufan kadar muhrık olan Tatar beliyyesine; Garb'da ateşten merhametsiz, tâundan muhlık olan ehl-i Salîb âfetine uğradığından birkaç yüz milyonluk İslam içinde zuhur eden bunca ashâb-ı irfanın altı asr-ı terakkide meydana getirdikleri mahsûlât-ı kemâlden binde biri bile âlemi insaniyetin hazâin-i istifadesine intikal edemedi ki tiyatrodâ ne dereceye kadar getirdiklerini gösterek elde bir misal bulunsun.”

Hamid'in Eserlerinden Endülüs Tarihi

Endülüs tarihinin, Tanzimat yazar ve şairlerinden en çok *Abdülhak Hamid*'in ilgisini çektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Beş oyununa konu edindiği Endülüs, fethinden yıkılışına kadar, her safhasıyla onun ilgi alanına girmiştir. “*Nazife*”de, Endülüs yıkıldıktan sonra, İspanya kralı *Ferdinand*'a direnen ve onun kendisine duyduğu büyük aşkı reddederek teslim olmamak için intihar eden müslüman Arap kızı *Nazife*'nin dramını anlatmaktadır. 1876'da yayınlanan bu bir perdelik oyun, manzum bir muhavereye ibarettir. *Hâmid*, “*Tezer yahut Melik Abdurrahman's-sâlis*” ise, “*Nazife*”deki rolleri tersine çevirir. Bu sefer hükümdar (*III. Abdurrahman*) müslümandır; *Nazife*'nin yerinde ise *Tezer* adlı İspanyol kızı. Oyunun asıl konusu, *III. Abdurrahman*'in şahsi mutluluğu ile vazifesi arasında bocalayışından doğan trajedidir.

Tarık b. Ziyad'ın İspanya'daki fütuhâtı ise *Hamid*'in "*Tarık yahut Endülüs'ün Fethi*" (1880) adlı oyununda ele alınmıştır. Baştan sona kahramanlık, ahlâk ve fazilet derslerinin verildiği eserde, Hâmid, kendi devrinin siyasi ve sosyal bütün meselelerine temas ederek çeşitli tenkit ve teklifler getirir. Hatta Hâmid'in tenkit oklarının "*Tarık*"da doğrudan doğruya *Sultan II. Abdülhamid*'i hedef aldığı söyleyebiliriz. *Tarık*'ın, Kral Rodrik'in savaşta ölmesi üzerine söylediği nutuk ve Endülüs krallarının hazinesi içinde kendi kendisiyle hasbihali -ki eserin en güzel parçalarından biri bu tiraddır- bu bakımdan dikkate değer. Hâmid, bir hükümdarın icabında öldürülebileceğini, haklı sebeplere dayandığı takdirde bunun cinayet sayılmaması gerektiğini *Tarık*'ın ağzından açıkça söylemiştir. *Ahmet Hamdi Tanpınar*, eserin *Abdülhamid* devrinde takibata uğramasına bu sahnenin sebep olmuş olabileceğini söyler. Burada, örnek olması için *Tarık*'ın Endülüs hazineleri içinde söylediği tiraddan kısa bir parça nakletmek istiyoruz:

"Rodrik hiç düşünmemiş ki, hükümdarı zulümkâr, halkı ceahl içinde olan bir memleket elbette bir başka devletin nasibi olur. Hiç düşünmemiş ki cemaat-ı insaniyenin bir zalim elinde her şeyden mahrum ve mazlum olup gitmesine insaniyet tahammül etmez. İnsaniyete hadim olan devletler ise böyle bir güzel kıtanın bir takım hayvanat ile meskun ve muattal kalmasına hiç bir vakit razı olmaz."

Abdülhak Hamid'in konusunu yine Endülüs tarihinden aldığı, 1880'de *Vakit* gazetesinde tefrika edilen, kitap olarak da 1917 yılında basılan "*İbni Musa yahut Zatül-Cemal*" ise "*Tarık*"ın devamı mahiyetindedir. "*Abdullahü's-Sagîr*" de aynı yıl yayınlanır. *Hamid*, Endülüs'le ilgili bu son eserinde, Endülüs'ün son hükümdarı *Abdullahü's-Sagîr* ile bir zamanlar *Kral Ferdinand*'ın sevgilisi olan *İspanyol kızı Karolina*'yı bir araya getirir. Eserde, *Karolina*, sahip olduğu tahtı koruyamayarak yurdundan kovulan iradesiz, biçare *Abdullahü's-Sagîr*'e duyduğu aşk uğruna kudretli İspanya kralı *Ferdinand*'ı reddeder. Özetlemek gerekirse, eserde *Abdullahü's-Sagîr*'in *Ferdinand*'a karşı savaş meydanında değil, "aşk" sahasında kazandığı zafer (!) anlatılmaktadır.

"*Nazife*", "*Tezer*" ve "*Abdullahü's-Sagîr*"de tarihî isimlere mal edilmiş hayalî konular işlenmektedir. Ancak "*Tarık*"ta, İspanya'nın fethi, bilinen safahatıyla, tabii bir yığın hayalî olayla süslenerek ele alınır. *Musa b. Nusayr*'in kölesi olan *Tarık b. Ziyad*, efendisinin emri üzerine ordusuyla İspanya sahillerine çıkar, zaferden başka çıkar yol olmadığını göstermek için gemileri yaktırır ve büyük muhteşem bir fütuhât hareketine girişir. Efendisi *Musa b. Nusayr* bu büyük başarıyı kıskanarak *Tarık*'a

kendisini beklemesi için emir gönderirse de, genç kumandan ge-
cikmenin aleyhine olacağını kestirdiği için emri dinlemeyerek hareketine
devam eder. Bunun üzerine Musa tarafından tevkif ettirilir vb.

Tanzimat'tan Sonra

Edebiyatımızda Endülüs'e duyulan ilgi *Tanzimat* yazarlarıyla sınırlı
kalmış gibidir. *Servetifünun*'cuların edebî coğrafyasında Endülüs'ü gö-
remeyiz. *Mehmed Akif*'in *tecessüsünün* de Endülüs'e pek fazla yö-
nelmemesi dikkat çekicidir. *Sırat-ı Müstakim*'in 15 Ramazan 1327 tarihli
56. sayısında çıkan "Mukallidliği de Yapamıyoruz" başlıklı makalesinde,
"Endülüs'ün o feyizli toprağında yetişen şairler hissiyat-ı garam u şevki
musavver gayet rakik, gayet nezir şiirler vücuda getirmişler" der. *Sü-
leymaniye Kürsüsünde* ise, Beni Ahmer Devleti'nin son hükümdarı *Ab-
düllahu's-Sagîr*'e annesi *Ayşe*'nin söylediği ünlü sözleri zikretmiştir:

"Bu sizin ağlamanız benzedi bir diğerine:/Endülüs tâci elinden alınan
bahtı kara,/Savuşurken o güzel mülkü verip ağıyâra,/Turmanır bir ka-
yanın sırtına, etrafa bakar./Bırakıp çıktığı cennet gibi zümrüt ovalar,/
Başlar ağlatmaya biçâreyi hümgür hümgür!/Karşidan vâlîde sultan bunu
pek haklı görür,/Der ki: "Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla;/Şimdi hiç
yoksa, kadınlar gibi olsun ağla!"

Yahya Kemal ise, Türkiye'yi büyük elçi olarak İspanya'da temsil
etmiş bir şairdir. Ancak, Endülüs Medeniyeti'nin İspanya'daki bütün
kalıntılarını gezip gördüğü halde, eserlerinde bu tecrübesinin izleri yok
denecek kadar azdır. İspanya'da geçirdiği yıllardan kalan iki şiir vardır:
"Endülüs'te Raks" ve "Madrid'de Kahvehane", Bunlar dışında, ta-
mamlayamadığı, dolayısıyla yaşarken neşredilmemiş "İspanya Ha-
tıraları"nda Endülüs izlenimlerini kısaca anlatmaktadır. *İstanbul Fetih*
Cemiyeti tarafından yakalanan "Mektuplar Makaleler" (İstanbul
1977)'de, Endülüs'ten söz edilen birkaç sayfalık bölümdeki tesbitler ilgi
çekicidir.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Seremat" adlı şiirinde de Endülüs imajıyla
karşılaşırız:

Bahardan sâdedir şahnişininiz
Ne sütunlarında yeşil bir filiz
Ne kemerlerinde arapkârî süs
Uzaktan görenler yine aldanır
Sözlerde bir hayat gibi canlanır
Endülüs, Endülüs... Güzel Endülüs!

Sonuç Yerine

Son olarak, *Ebu'l-bekâ'nın*, bildirimizin başında sözünü ettiğimiz "*Endülüs Mersiyesi*"nin Türkçe tercümelerinden söz etmek istiyoruz. Bu mersiye'nin ilk tercümesi, pek tanınmamış bir şair olan *Filibelizâde Mehmed Nizameddin* tarafından yapılmıştır. *M. Zekai Konrapa'nın* bir makalesine konu ettiği bu tercüme ("*Endülüs Mersiyesi, Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış*", İst. 1964), aruz vezniyle ve klasik kaside formundadır. Bu başarılı tercüme'yi yapan *Mehmed Nizameddin*, Darülfünun Edebiyat Şubesi mezunlarındandı. *Ahmet Rasim'in* kızıyla evlenmiş, Şam Birinci Türk Sultanisi ve Çanakkale Sultanisi'nde "müdür-i sâni" ve müdür olarak görev yapmış, Maarif Müdürü olarak bulunduğu Diyarbakır'da ise ölmüştür. *Zekai Konrapa, Mehmed Nizameddin Bey'in* doğum ve ölüm tarihlerini vermiyor.

"*Endülüs Mersiyesi*", ikinci ve son olarak da *Sezai Karakoç* tarafından çevrilmiştir. *Karakoç, "İslâm'ın Şiir anıtlarından"* (İstanbul 1976) adlı kitabında yer alan bu tercüme dolayısıyla, *Ebu'l-bekâ'nın* mersiyesi hakkında şunları söylüyor:

"İşte bu kaside, o günlerin, bir medeniyetin mersiyesidir. Muhteşem bir medeniyet ki, son sayfasını bu üstün kaside teşkil etmektedir. Son yaprağı budur. O medeniyeti gözden geçiren bir insan, bu kasideyi de okur ve kitabı kapar. Böyle bir medeniyete layık anıt bir mezartaşdır bu".